

ויש במקצת נוסחאות: 'ברוך א-ל רוב ההודאות', אבל לשון הספרים כולם: 'ברוך רוב ההודאות וא-ל ההודאות'. ושמה עשו 'רוב' זה תואר כמו רב, וכן 'מרוב אונים ואמיץ כח' שהוא תואר. [על משקל 'עוז פניו ישונא'; 'מעוז לתום דרך ה"ו. וכן רבים] (מתוך מלחמות ה' להרמב"ן - ברכות נט. וכעין זה בתר"י). והרז"ה (שם) פירש דברי רב פפא 'נימרינהו לתרוייהו' על 'מודים... ואילו פינו' - אבל אינו חותם אלא 'ברוך א-ל ההודאות' (גם בריטב"א בברכות תמה על הפירוש הראשון. וע"ע במאור ישראל כאן).

'אמר רב פפא: הלכך נימרינהו לתרוייהו' - כיוצא בזה אמר רב פפא בכמה מקומות - ע' במצוין בסוטה מ.

דף ז

'כל העוסק בתורה לשמה נעשית לו סם חיים... וכל העוסק בתורה שלא לשמה...'. ע' בהרחבה בענין זה [ובקושיית התוס'], במובא בפסחים ג.

חרב אל הבדים ונואלו - חרב על שונאיהם של תלמידי חכמים שיושבים בד בבד ועוסקים בתורה. פשטי' דקרא מדבר בקוסמים, ונראה שנקראו 'בדים' על שם שמתבודדים להשרות על עצמם רוח טומאה, ולהכי דריש מיני' מאי דדריש (מהגר"א נבנצל שליט"א).

'אם תלמיד הגון הוא - לקראת צמא התיו מים, ואי לא - הוי כל צמא לכו למים'. משמע שמותר ללמד תורה לתלמיד שאינו הגון אלא שאין מצוה על הרב לילך אצלו. ואולם המהרש"א פירש בענין אחר, שהרי אמרו חכמים השונה לתלמיד שאינו הגון כזורק אבן למרקוליס (ע' חולין קלג). וגם בסמוך אמרו יהיו לך לבדך - בתלמיד שאינו הגון, אלא שהנביא קורא לתלמיד שאינו הגון שישוב תחילה ואז ילך ללמוד תורה, וזהו הוי כל צמא לכו למים. אכן כל עוד לא שב, על הרב להימנע מללמדו. ולישב פרש"י נראה על פי מה שכתב הגר"ז (בשו"ע שלו - הלכות ת"ת ד, יז) שאם אי אפשר להחזירו למוטב תחילה, והוא דוחק ליכנס ללמוד - תהא שמאל דוחה וימין מקרבת, ולא כיהושע בן פרחיה שדחה לפלוני בשתי ידיים. ואף על פי שאולי אין לרב להכניס עצמו לספק זה, שמא לא יחזור התלמיד למוטב ונמצא כזורק אבן למרקוליס, אבל התלמיד עצמו חייב להכניס את עצמו, דמה יפסיד. - הרי מבואר ש כל צמא - גם מי שאינו הגון, בכלל הציווי לכו למים - ללמוד תורה. אלא שאין הרב מצווה לילך הוא אליו (וע"ש בדברי הגר"ז שצדד לומר שמא גם הרב צריך להכניס עצמו לבית הספק אם אי אפשר בענין אחר). עוד בענין לימוד לתלמיד שאינו הגון, ע' במובא בספר מגדים חדשים ברכות כח. דעת חכמה ומוטר ח"ג רצו. וע"ע במובא במכות י.

'כדאמרה ליה בת קיסר לרבי יהושע בן חנניה: אי חכמה מפוארה בכלי מכוער'. הרא"ש כתב בפרושו לנדרים (ג:) שהיה רבי יהושע שחור. יש מי שהסביר על פי דברי הגמרא בחגיגה (כב:) המספרת על רבי יהושע ש'כל ימיו הושחרו שיניו מפני תעניותיו'. ובדקדוקי סופרים שם הביא גרסא 'הושחרו פניו' (מגדים חדשים להרד"י וויס, ברכות כח. ע"ש).

וע' בתיקוני זוהר תיקון ס על ענין זה, שיש נפשות גדולות בגופים מכוערים, וכן להפך. ובספר 'צדקת הצדיק המלא' לר"צ הכהן מלובלין זצ"ל (בסימן קמו - העתק מכתב יד שהושטט בדפוסים הרגילים) רמז בזה דברים עמוקים (וע"ע בחידושי אגדות למהרש"א ומהר"ל נדרים ג).

קעו

(ע"ב) 'אמר רבה בר רב הונא: כל אדם שיש לו עזות פנים מותר לקרותו רשע... ודוקא במדה זו, אבל בשאר מדות מגוננות כגון גאוותן או אדם הרגיל לכעוס וכד' – אסור להחזיקו כרשע ולדבר עליו דברי גנאי ולשון הרע, כי אולי אינו יודע חומר איסורן ואילו היה יודע חומר איסורן אפשר שהיה מתחזק בכל כחותיו ונמנע מאותם דברים.

ואפילו במדה זו של עזות פנים צריך להתיישב בדבר מתי נקרא בשם זה. (עפ"י חפץ חיים הלכות לשון הרע כלל ד, ט ובבאר מים חיים מ).

נראה שעז פנים יוצא מכלל המדות שכן הוא חוטא ודאי כמו שאמרו בהמשך, שהרי אמרו (בנדרים כ.) 'ולבעבור תהיה יראתו על פניכם לבלתי תחטאו' – זו הבושה. ומכלל הן אתה שומע לאו, שעזות הפנים מביאה חטא. ולכן חרצו חכמים (באבות ה, כ) את דינו של עז פנים ואמרו 'עז פנים לגיהנם ובושת פנים לגן עדן'.

ונראה שאף מצוה לשנאו את עז-הפנים, שהרי רב נחמן בר יצחק שאמר כאן 'מותר לשנאותו', הוא האומר (בפסחים ק"ג) שמצוה לשנאו עובר עבירה, והרי עז פנים עברין ודאי הוא כאמור.

הפוסקים לא הזכירו הלכה זו, שעז-פנים מותר לשנאתו (כאשר העיר על כך בקהלות יעקב ערכין ד, ג). ואפשר שלכך השמיטוהו, לפי שאין הדבר ברור לנו מי נכלל בגדר זה כנ"ל.

'ככתבם וכלשונם'

'גדול יום הגשמים כיום שניתנה בו תורה... רבא אמר: יותר מיום שניתנה בו תורה' –
 'נרמז בכאן על יום חג שמיני העצרת, וכינו אותו בשם 'יום הגשמים' על שם שמברכים בו 'מוריד הגשם' ונעשה בחינת גשמים יורדין... ומזה נבין בדעתנו שיש בידינו לתקן התיקונים מיום ראשון דסוכות עד שמיני עצרת כמו שאנו מתקנים מפסח ועד עצרת בימי ספירה... ולזה רמזו חז"ל גדול יום הגשמים היינו שמיני עצרת, כיום שניתנה בו תורה – שהוא חג שבועות, אבל רבא פליג עליה ואמר דמעלתו יותר גדול שבו מטפטף מ"ח טיפין כנודע'.

(מתוך עבודת ישראל – לשמיני עצרת. וע' בהרחבת הדברים בספר פרי צדיק שמיני עצרת לד)

'למה נמשלו דברי תורה כאש... חכמה מפוארה בכלי מכוער...' –

יודע שכל זמן שמתמרק הגוף על ידי עסק התורה, מתגדל אורה של נשמה, כסכין זה, כל זמן שמשחזרו במשחות מתמרק החלודה שעליו ומתגלה צחצחות אור בהירותו. כך תלמיד חכם, כשממרק ומחליש כחו על ידי עסק התורה שנקראת אש... מתגלה אור שבנפשו, עד שמכח המירוק מתגדל כל כך אור שלם עד שמגיע למדרגת נשמה ורוח, וכל מדרגה ומדרגה להשיג צריך מירוק יותר גדול כנודע.

ואם יש תלמיד חכם, מבזים אותו ליצני הדור מטעם שהוא מכוער או בעל מום, ומקלים בכבודו עד בוש על שהוא בזוי בלבשו – אל ישים לבו לדבר הזה, בשומו נגד עיניו דכל זה בעולם עובר ובזמן קצוב, ואחר כך הולך אל המלוכה למלוך על י"ש עולמות... ושכינה שורה עליו ופניו מבהיקין ומאירים מסוף העולם ועד סופו, והליצנים יראו ויבושו וילכו לחרפות'.

(מתוך שבט מוסר יא, ג)

'דברי תורה אין מתקיימין אלא במי שדעתו שפלה' –

יודע וראה כיצד התורה מתקיימת במי שדעתו שפלה עליו ולא במי שהוא גאה; מי שדעתו שפלה

אינו מתבייש לומר: לא הבנתי! ואז המלמדו חוזר לו לימודו עד שיבינהו. גם אם רואה לקטן ממנו שיודע יותר, הוא עצמו הולך אצלו ללמוד ממנו. גם שפלותו גורם שיכיר שאינו יודע וחוזר תמיד ללמוד ועל ידי כך התורה מתקיימת בו, מה שאין כן מי שיש בו גאות, שגאותו גורמת לו להעלים מה שלא הבין, וכל שכן וקל וחומר שאעפ"י שיכיר בקטן שיש בו חכמת שלמה המלך ע"ה, אינו משפיל את עצמו להלוך אצלו, וגם מעולם לא יוכל להכיר בחוסר ידיעתו כדי לבקש ללמוד, שגאותו מפתהו דאיך אפשר שיש בו חסרון הידיעה כיון שהוא רב בחכמה' (שבט מוסר נביח).

דף ח

ואם לחש ועלתה בידו ומגיס דעתו עליו – מביא אף לעולם. ואם תאמר: אם הוא חטא, העולם מה חטא שיענש בשביל שהגיס הלה דעתו? – יש לומר: מה גרם לזה שיתגאה – מה ששאר בני דורו מתפללים ואינם נענים בשל מעשיהם הרעים ורק היחיד בדור נענה בתפילתו, והרי הכל מתפללים על מדרגתו, ואילו היה הדור ראוי, היה זה דבר רגיל להענות בתפילה ולא היה מקום להתפארות כלל. נמצא שבני הדור גורמים לגאותו של היחיד, לכך מביא אף לעולם (עפ"י תולדות יעקב יוסף ויצא כח). חקת (קסב). ועוד).

ואין פגיעה אלא תפלה... –

'... והוא כמו ששמעתי על לשון 'מפגיע' בתפילות, ומפגיע אין בעדנו, ובפרק קמא דתענית על פסוק ויצו עליו במפגיע – דרוצה לומר כמו 'פגע', שאינו רוצה לשוב וללכת מהש"י בשום אופן רק שיענהו, והרי זה כאוחז בבגדו ואומר איני מניחך...' (מתוך צדקת הצדיק רכב).

'אין גשמים יורדין אלא בשביל בעלי אמנה' –

מה נשתנה דבר זה של אמנה משאר כל המעשים הטובים שזוכים בו לירידת גשמים? אלא אמר הקב"ה: כל זמן שיש אמונה בבני אדם, פלוני הפקיד פקדון אצל פלוני ולא היו עדים, וזה אינו כופר בפקדון; מצא מציאה ולא ראהו איש, והוא משיבה לבעליה; קנה ממנו חפץ או מכר לו ממכר ואין שטר ולא חזקה, והוא נאמן בדיבורו; ואינו משקר במידות ובמשקלות; ואינו גונב דעת חברו ולא מונח אותו – אותה שעה אמר הקב"ה, אילו אין להם אלא זכות זו בלבד, חייב אני להוריד להם מטר. הרי אתמול חרשו אדמתם והטמינו זרע באדמה והאמינו בי שאוריד להם מטר, ולא יהא יגיעם לריק וזרעם לבהלה – לא תהא האדמה מכזבת להם, כשם שהם אינם מכזבים איש לרעהו!

אמור מעתה: האמונה שבין אדם לחברו, היא שגורמת שתהא אמונה בין איש האדמה לשרהו שלא ירקב זרעו – וארצנו תתן יבולה.

חס ושלום, אם אין אמונה בין איש לחברו, ויש ביניהם גזל עניים וגזל סתם, ולשון הרע, ועזות פנים, באותה שעה גם השמים נעצרים והיו כנחושת והאדמה נעשית ברזל ואינה מוציאה תבואותיה.

לכך אמרו החכמים: בעוון ביטול תרומות ומעשרות (גזל לויים וגזל עניים) שמים נעצרים מלהוריד טל ומטר, והיוקר הוה, והשכר אבד, ובני אדם רצים אחר פרנסתם ואין מגיעים'.

- א. כן היא גרסתנו וגרסת הרי"ף, ולזה הסכים הרמב"ן. ואילו הרז"ה פרש דברי רב פפא על 'מודים... ואילו פיננו...!', אבל אינו חותם אלא 'ברוך א-ל ההודאות'. ובמקצת נוסחאות הגרסה: 'ברוך א-ל רוב ההודאות' (ע' רמב"ן ברכות נט).
- ב. לפי תירוץ אחד בגמרא (בברכות נט), כאשר ירדו גשמים מרובים מברך 'הטוב והמטיב'. ולפי תירוץ אחר אין מברכים 'הטוב והמטיב' אלא אם יש לו קרקע בשותפות עם אחר (ישראל דוקא. עפ"י משנ"ב). היתה לו קרקע ללא שותף – אומר 'שהחינו'. אין לו קרקע – אומר 'מודים... (עפ"י רש"י ועוד). ויש מהראשונים סוברים שאין מברכים שהחינו על גשמים לעולם. ובשמיעת בשורה של ירידת גשם ללא שראה – יש אומרים לברך 'הטוב והמטיב' ויש אומרים 'מודים' (ע' רש"י כאן (ורעק"א), רשב"א וריטב"א ברכות).
- ג. כתבו הפוסקים (שבאשכנז): עתה אין נוהגים בברכות הגשמים משום שהגשמים תדירים ואינם נעצרים. ואולם בארץ ישראל ובמקומות נוספים נהגו בברכה זו. אך אין הדבר ברור באותן מדינות שהיושב מצוי בהם, האם מברכים גם כשהגשמים יורדים בזמנם וכתיקנם, או רק לאחר עצירת גשמים. במשנ"ב (רכא, א ובבאור הלכה) צדד בדבר ולמעשה כתב לברך באופן זה בלא שם ומלכות.

דפים ז – ח

1. א. במה נצטיין ונשתבח יום גשמים בדברי החכמים?
ב. אלו מאמרים הובאו בסוגיא בעניני לימוד התורה לומדיה ומלמדיה?
ג. מהן הסיבות לעצירת גשמים? ואלו תקנות יש לעשות כנגדה?
ד. אלו דברים אמרו חכמים במי שיש בו עזות פנים?
- א. אמר רבי אבהו: גדול יום הגשמים מתחיית המתים, שתחיית המתים לצדיקים ואילו גשמים בין לצדיקים בין לרשעים. וחולק על רב יוסף שאמר מתוך שהיא שקולה כתחיית המתים קבעה בתחיית המתים. גדול יום הגשמים –
– כיום שניתנה בו תורה... (רב יהודה). רבא אמר: יותר מיום שניתנה בו תורה...;
– כיום שנבראו בו שמים וארץ (רבי חמא בר' חנינא);
– שאפילו ישועה פרה ורבה בו... (רב אושעיא).
- כתבו בספרים שראוי להתפלל בעת ירידת גשמים ולבקש צרכיו כי או הוא עת רצון (ע' ספר בניהו ועוד).
- אמר רבה בר שילא: קשה יום גשמים כיום דין (שאינו בני אדם יכולים לעשות צרכיהם. רש"י). אמר אמימר: אם לא שהוא צריך לבריות, היינו מבקשים רחמים ומבטלים אותו. ועוד אמרו שבערבי שבתות – הגשמים סימן קללה (שאו הוא קשה ביותר לבני אדם להכין צרכיהם לשבת).
- אין גשמים יורדים אלא אם כן נמחלו עונותיהם של ישראל... (רבי תנחום בר חנילאי);
אין גשמים יורדים אלא בשביל בעלי אמנה... (רבי אמי). [וא"ר אמי: בא וראה כמה גדולים בעלי אמנה, מנין מחולדה ובור (כמעשה שהיה), ומה המאמין בחולדה ובור כך, המאמין בהקב"ה על אחת כמה וכמה].

ב. אם תלמיד חכם הגון הוא – כטל, ואם לאו – עורפהו כמטר (רבא); אם ת"ח הגון הוא – 'אותו תאכל', ואם לאו – 'אותו תשחית וכת' (רבי יוחנן).

אם תלמיד הגון הוא – 'לקראת צמא התיו מים' (רש"י: מצוה על הרב לילך אצלו למקומו), ואם לאו – 'הוי כל צמא לכו למים' (ילך הוא עצמו. ומהרש"א מפרש: ישוב תחילה לתורה ואח"כ ילמדוהו. רבי חנינא בר פפא); אם תלמיד הגון הוא – 'פוצו מענותיך חוצה', ואם לאו – 'היו לך לבדך'.

אמר רבי בנאה: כל העוסק בתורה לשמה – תורתו נעשית לו סם חיים... וכל העוסק בתורה שלא לשמה (שלומד לקנטר וכד'. תוס') – נעשית לו סם המות...

אמר רבי חמא בר' חנינא: מהו שכתוב ברזל בברזל יחד ואיש יחד פני רעהו – מה ברזל זה אחד מחדד את חבירו אף שני תלמידי חכמים מחדדין זה את זה בהלכה.

נמשלו דברי תורה כאש... – מה אש אינו דולק יחידי אף ד"ת אין מתקיימים ביחידי (רבה בר בר חנה). חרב על שונאיהם של תלמידי חכמים שעוסקים בד בבד בתורה, ולא עוד אלא שמתפשין... ולא עוד אלא שחוטאים...

נמשלו דברי תורה כעץ... – מה עץ קטן מדליק את הגדול אף תלמידי חכמים, קטנים מחדדים את הגדולים (רב נחמן בר יצחק). והיינו דאמר רבי חנינא: הרבה למדתי מרבתי, ומחברי יותר מרבתי, ומתלמידי יותר מכולם.

נמשלו ד"ת למים... – מה מים מניחים מקום גבוה והולכים למקום נמוך אף דברי תורה אין מתקיימים אלא במי שדעתו שפלה.

נמשלו ד"ת לשלשה משקים הללו: במים וביין ובחלב – לומר לך מה משקים הללו אין מתקיימים אלא בפחות שבכלים אף ד"ת אין מתקיימים אלא במי שדעתו שפלה, וכמו שאמר רבי יהושע לבית הקיסר שאילו אותם חכמים שהם נאים היו מכוערים, היו לומדים יותר (שאי אפשר לנאה להשפיל דעתו וביא ידי שכהו. רש"י). דבר אחר: מה שלשה משקים הללו אין נפסלים אלא בהיסח הדעת, אף ד"ת אין משתכחים אלא בהיסח הדעת.

אם ראית תלמיד שלמודו קשה עליו כברזל – בשביל משנתו שאינה סדורה עליו... מה תקנתו – ירבה בשיבה... כל שכן אם משנתו סדורה לו מעיקרא, כמו שריש לקיש היה מסדר משנתו ארבעים פעם [כנגד ארבעים יום שניתנה תורה] ונכנס לפני רבי יוחנן. רב אדא בר אבהו מסדר משנתו עשרים וארבע פעם [כנגד ספרי תנ"ך] ונכנס לפני רבא.

רבא אמר: אם ראית תלמיד שלמודו קשה עליו כברזל – בשביל רבו שאינו מסביר לו פנים... מה תקנתו – ירבה עליו רעים (לפייס את רבו)...

אמר רבא: שני תלמידי חכמים שיושבים בעיר אחת ואין נוחים זה לזה בהלכה – מתקנאים באף ומעלים אותו...

ג. אין הגשמים נעצרים אא"כ נתחייבו שונאיהם של ישראל כליה... (רבי תנחום בן רבי חייא; זעירי מדיהבת);

- בשביל ביטול תרומות ומעשרות.... (רב חסדא);
- בשביל מספרי לשון הרע... (רבי שמעון בן פזי);
- בשביל עזי פנים... (רב סלא אמר רב המנונא);
- בשביל ביטול תורה... (רב קטינא);
- בעוון גזל... (רבי אמי). מה תקנתו - ירבה בתפלה...

אם ראית רקיע שקיחה כברזל מלהוריד טל ומטר - בשביל מעשה הדור שהם מקולקלים... מה תקנתם - יתגברו ברחמים... כל שכן אם הוכשרו מעשיהם מעיקרא.

אם ראית דור שהשמים משתכין עליו כנחשת מלהוריד טל ומטר - בשביל לוחשי לחישות שאין בדור (-) שאין מתפללים תפלה שבלחש). מה תקנתם, ילכו אצל מי שיודע ללחוש (- להתפלל)... ואם לחש ולא נענה מה תקנתו - ילך אצל חסיד שבדור וירבה עליו בתפלה... [ואם לחש ועלתה בידו ומגיס דעתו עליו - מביא אף לעולם...].

ד. אמר רב סלא אמר רב המנונא: אין הגשמים נעצרים אלא בשביל עזי פנים; כל אדם שיש לו עזות פנים סוף נכשל בעבירה... רב נחמן אמר: בידוע שנכשל בעבירה...
אמר רבה בר רב הונא: כל אדם שיש לו עזות פנים מותר לקרותו רשע... רב נחמן בר יצחק אמר: מותר לשנאותו.
הפוסקים לא הזכירו הלכה זו שמותר לשנאותו. וצ"ע בטעם השמטתם (קהלות יעקב ערכין ד, ג).

דף ח

- ז. א. אלו מאמרים הובאו בסוגיתנו בעניני תפילה, דקדוק הדין וקבלת היסורים?
- ב. כאשר מרחחשות על הציבור שתי רעות - האם מבקשים רחמים על שתיהן?
- ג. מה יעשו בשעת צרה כשהמלכות גוזרת שלא יתענו?
- ד. הנכנס למוד את גרנו - מהו אומר?

א. אמר רבי אמי: אין תפלתו של אדם נשמעת אלא אם כן משים נפשו בכפו... וחילקו: דוקא ביחיד, אבל ציבור נשמעת תפילתם אעפ"י שאין לב כולם שלם, ככתוב ויפתוהו בפיהם ובלשונם יכזבו לו ולבם לא נכון עמו ולא נאמנו בבריתו, ואף על פי כן והוא רחום יכפר עון ולא ישחית...

אמר רבי יוחנן: כל המצדיק את עצמו מלמטה מצדיקים עליו הדין מלמעלה... (מדקדקים עמו כחוט השערה יותר משאילו היה מקלקל מעשיו - כדי למרק עוונותיו).
אמר רבי יהושע בן לוי: כל השמח ביסורים שבאים עליו - מביא ישועה לעולם...

ב. ציבור שיש להם שתי צרות, אין מבקשים רחמים אלא על אחת מהן (הגדולה מאירי), ולמדו זאת מן המקראות בעזרא ובדניאל. ומסופר שבימי רבי שמואל בר נחמני ארע רעב ודבר ובקשו להתפלל על הדבר בלבד. אמר להם רבי שמואל בר נחמני, נבקש רחמים על הרעב וממילא לא יהא מות, שהרי כשנותן הקב"ה שובע - לחיים הוא נותן שנאמר פותח את ידך ומשביע לכל חי רצון.